

Goksøyr, M. (2011). Skrivende fotballspillere og kjempende poeter; Berlin-OL og Nobels fredspris i 1936. *Idrott, historia & samhälle*, 61-70.

Skrivende fotballspillere og kjempende poeter; Berlin-OL og Nobels fredspris i 1936

Av Matti Goksøy

De Olympiske Lekene i 1936, i faglitteraturen ofte referert til som «Nazi-OL»,¹ inntar fremdeles rollen som de mest politiske olympiske lekene som noensinne er blitt arrangert.

Blandingen av idrett og politikk er åpenbar. Nazistene var dyktige seremonimestre med flere nye ritualer, f.eks. fakkelfetten.

Mange senere arrangementer; Moskva 1980, Los Angeles 1984 og ikke minst Beijing 2008 har også hatt sterke politiske implikasjoner, men ingen av dem hadde veven av politisk og idrettslig drama mot et bakteppe av grunnleggende usikkerhet om framtiden som de tyske Lekene i 1936. Særlig historien om sommer-lekene i Berlin hadde «alt»: Hovedpersoner i roller fra tyrann og diktator (Adolf Hitler) til helt og eksepsjonell idrettsutøver (Jesse Owens), og idrettsledere i biroller som demonstrativt politisk uinteresserte, med en ikke-eksisterende interesse som grenset til det åpenlyst kyniske. Som bivånere satt det store publikum og den skrivende presse. Pressen vekslet mellom "upolitisk" naivitet og mer

mer positive enn de virkelig var. Det hadde de da heller ingen grunn til. Norges største avis, den konservative Aftenposten, førte en utilslørt tysk- (og Hitler-) vennlig redaksjonell linje, som også var synlig på sportssidene. Aftenpostens tyskvennlighet ble bare overgått av den mindre Tidens Tegn. Men det tyske byråkratiet hadde også merket seg at reporteren Jørgen Juve i den sistnevnte avisen var identisk med kapteinen på fotballandslaget og refererte det han skrev med stor interesse.² Artikkelen bygger også på arkivet til Den norske Nobelkomité, som i tillegg til komité-forhandlinger også inneholder en stor avisklippesamling rundt debatten om aktuelle fredsprisvinnere.

Nazi-OL var viktige både for utviklingen av Hitlers Tredje Rike og for utviklingen av den moderne idretten. Naziregimet kunne stramme det politiske grepet, fortsette opprustningen og mobilisere en patriotisk stemning på samme tid. Toppidretten opplevde et gjennombrudd som mediasport. Direkte radiosendinger sørget for det. Ikke minst var Lekene kontroversielle. Riktignok kom det representanter for 49 land til Berlin, mer enn til noen tidligere olympiske leker. Men arrangementet var omgitt og særlig i forkant ledsaget av kraftig debatt i mange land. Spørsmålet om det var riktig å arrangere Olympiske Leker – idrettsstevner som pretenderer å fremme fred og internasjonal forbrødring på tvers av alle folkeslag – i et diktatorisk regime hvis uttalte ideologi det var å fremme den ariske rasens overlegenhet, ble forsøkt reist i flere land. Selv om diskusjonen om idrettsboikott av naziregimet gikk høyt, blant annet i USA, endte det altså med rekorddeltakelse i Berlin. Ingen land meldte avbud av politiske grunner. Når land som Irland og Spania ikke deltok, hadde det dét som kan kalles praktiske årsaker. Den spanske borgerkrigen forhindret spansk deltakelse. Den forhindret også den alternative "folkeolympiaden" som skulle foregå i Barcelona like før de ordinære olympiske lekene. Hit hadde mange av de protesterende idrettsorganisasjonene sendt representanter, blant andre norske Arbeidernes Idrettsforbund.

Plakaten for Vinter-OL i Garmisch-Partenkirchen kunne lett tolkes som en skiløper i ferd med å gjøre en nazihilsen

Noen idrettsutøvere prøvde å holde seg til den upolitiske rollen. Her hilser skøytedronningen Sonja Henie (tre OL-gull 1928-1936) på Adolf Hitler.

bevisste og kritiske observasjoner, mens det store publikum lot seg fengsle av toppidrett på et helt nytt nivå, samtidig som man ganske forståelig ikke helt visste hva man skulle tro om politikken. Men det var også to grupper til i dette dramaet: Idrettsfolkene, ”normaldeltakeren” i et OL, som bare sjelden kommer til orde i slike sammenhenger og som derfor ofte framstår som et blåøyd (bokstavelig talt) individ uten særlig refleksjonsevne utover egen form og prestasjon. Dessuten den kritiske offentlighet, representert ved det som kan kalles ”de intellektuelle”. Datidens offentlige scene ble ofte inntatt av skribenter og diktere med ordet i sin makt.

Denne artikkelen vil ta for seg omtalen av Berlin-OL i Norge og særlig én side av den: Hvordan Berlin-OL i 1936 engasjerte og tvang norske journalister og intellektuelle til å ta stilling. Og hvordan dette engasjementet og uroen det skapte, forplantet seg helt til utdelingen av Nobels fredspris senere samme år. Artikkelen bygger særlig på avisilder. Det tyske propagandaministerium under ledelse av Joseph Goebbels var svært opptatt av hva andre land mente om OL på tysk jord i 1936. Den tyske utenriksstjenesten samlet nitidig på avisutklipp fra deltakende land, også fra Norge. Stort sett var det et edruelig bilde som ble rapportert tilbake fra Norge. Agentene prøvde ikke å framstille de norske holdningene

«Bronselaget» fra 1936. Det eneste norske herrelandslag i fotball som har vunnet en medalje i et internasjonalt mesterskap (EM, VM, OL)

Den politiserte idretten som fant sted i 1936, plasserte mer eller mindre bevisste idrettsfolk midt i stridens kjerne. Den liberale avisen Dagbladet og dens ledende journalist Gunnar Larsen markerte seg ved skarpe kommentarer og observasjoner fra Berlin. Hans meldinger til den opplyste allmennhet i Norge har blant annet tiltrukket seg interesse fra poeten Jan Erik Vold.³ Det går an å hevde at en som markerte seg enda mer i Berlin var Jørgen Juve. I 1936 var Juve i den relativt uvanlige dobbeltrollen som sportsredaktør i dagspressen og lagkaptein på fotballlandslaget. Det var ikke et hvilket som helst landslag han var kaptein på heller; Juve ledet Norges mest suksessrike herrelandslag, også kjent som "bronselaget", laget som vant en bronsemedalje under OL i 1936, etter blant annet overraskende å ha slått Tyskland 2-0 framfor øynene på en fortørnet Hitler, som var til stede på sin aller første landskamp – og gikk før kampen var ferdig.

Men Juves avistilknytning er også interessant; i 1936 var han sportsredaktør i den borgerlige Tidens Tegn, en avis som konkurrerte med Aftenposten i ansvarlig tyskvennlighet. Som skrivende fotballspiller og lagkaptein er Juve et interessant supplement til Dagbladets sportskritiske kulturjournalist Larsen.

Juve var naturlig nok mesteparten av tiden opptatt av egne fotballforberedelser og –spill. Men innimellom kamper og trening rakk han både å observere og kommentere. Og interessant nok gjorde også Juve refleksjoner som var langt fra det hans arbeidsgiver, Tidens Tegn, ellers

Skrivende fotballspiller: Jørgen Juve er fremdeles tidenes toppscorer på det norske fotballandslaget med sine 33 mål, (på 45 kamper), til tross for at han spilte mange kamper som høyreback og senterhalf! Her er han fotografert i olympialandsbyen i Berlin.

ga uttrykk for. Kapteinen på bronselaget likte rett og slett ikke det han så og var en del av i Berlin. Særlig hans farvelrapport fra OL inneholder beske karakteristikk. Mens Aftenposten under åpningsseremonien hadde framholdt at "aldri var krigsfare ved Rhinen mindre" enn i dette øyeblikket, var Juve 14 dager seinere betenkt.⁴ Han innrømmet at han var imponert over et teknisk feilfritt arrangement. Stadionanleggene gjorde for øvrig også inntrykk på arkitekten Frode Rinnan, som var tilknyttet den sosialistiske norske arbeideridretten. Men Juve var ikke "gripet". De tyske arrangørene manglet "olympisk taktfølelse". Når det gjaldt tyskere og idrett trengte ikke Juve å ty til tvetydigheter. OL-arrangementet bekreftet for Juve kjente stereotyper. I 1934 hadde han utgitt en ruvende bok med en ikke helt beskjeden tittel: "Alt om fotball". Her beskrev han tyskere litt mer sympatisk som fotballspillere: "Spillet utvikler hos tyskeren hans hurtighet, hans sans for systematikk ..."⁵

To år senere fikk den olympiske taktløsheten Juve til å se "naturen til dagens tyskere" tydeligere. De var blitt et folk som hadde kastet all sin gamle og storartete kultur over bord. De manglet dermed den tradisjon som var nødvendig for å gi de olympiske leker den nødvendige åndelige ramme. Juve satte ord på den usikkerheten og uroen som besøkende idrettsturister opplevde; han registrerte orden på gatene, han la merke til optimisme og foretaksomhet – men han hadde ikke kommet til OL for å oppleve prangende uniformer og rader av panserkjøretøy som raste gjennom gatene.⁶ Juve var bekymret og kunne ikke skjule sin skuffelse. Han ga den riktignok andre ord enn Dagbladets Gunnar Larsen. Den sistnevnte avskydde den "kraftpatriotiske muskelforherligelse av aller verste sort" som OL hadde beredt.⁷ Men Juves ord veide kanskje like tungt, i hvert fall blant dem som hadde sportssiden som sitt favorittstoff...

En annen som var svært opptatt av OL i Berlin var forfatteren Nordahl Grieg (1902-1943). I løpet av et kort liv som lyriker, roman- og skuespill-

forfatter beveget han seg også politisk, fra å være ung og rødglødende internasjonalist og kommunist i 1930-årene til å bli mer og mer patriotisk under den 2.verdenskrig. Han endte sine dager da det engelske bombe-flyet han satt i, ble skutt ned over Berlin i 1943. Griegs dikt "Sprinterne" med motiv fra Berlin-OL 1936 er vel det eneste idrettsdiktet som er opptatt i en slags norsk nasjonal dikt-kanon. I hvert fall ble det inkludert i Den norske Bokklubbens store lyrikkantologi fra 1971/77: "Lyrikkboken". Grieg må som andre nordmenn ha fått med seg den norske ydmykelsen av det nye Tyskland på fotballbanen, men i OL-diktet til Grieg var det afro-amerikaneren Jesse Owens som fikk Hitler til å "mørkne strengt". I en bitter-sarkastisk tone får Grieg med seg både den altbeseirende Owens, nazi-ideologien og behandlingen av jøder på åtte korte linjer:

Niggeren Owens sprinter,
Germanerne stuper sprængt.
Den blonde Stadion undres,
og Føreren mørkner strengt.
Men tenk da med trøst på alle
jødiske kvinder og mænd
som sprang for livet i gaten –
dem nådde dere igjen!⁸

Sven Hedin (1865-1952)

I Griegs eget tidsskrift "Veien frem" som kom ut fra 1936 til 1939 inneholdt det første nummeret et åpent brev til den svenske oppdagelsesreisende Sven Hedin. Hedin var håndplukket av tyskerne til å tale på vegne av "Europa" under åpningen av Lekene i Berlin. Hedin hadde ikke utmerket seg som noen regimekritiker før 1936, og skulle heller ikke bli kjent som det i etterkant. Uansett ville Grieg gjerne utfordre denne "Europas talsmann" med det han mente var et opplagt forræderi mot den olympiske idé; "forbrødringen av alle folk og raser". Grieg pekte på en plakat fra vinterlekene i Garmisch, gjengitt i Manchester Guardian, som hadde teksten "Juden zutritt verboten" og det at "en rase(sic) som har skapt mange av de dybeste verdier i tysk kultur, skal behandles som urene dyr". Grieg mente Hedin etter sine mange reiser burde ha lært at menneskeverd "ikke avhenger av rase eller folk". Han oppfordret "Eu-

ropas røst” til å gå ut mot rasehat: ”Hvis en forrådt idé hyldes, da taler Europa med en kreftsvulst i strupen”.⁹

Hedin lot seg ikke affisere av den norske idealist og kommunist. Etter OL fortsatte han å hylle “kamp” og “udødelighet” som ungdommens høyeste idealer. Men Griegs uttalelser er interessante som uttrykk for bekymringer som ble delt av en bred allianse på den norske venstresiden over jødeforfølgelsene i Tyskland.

OLs sluttseremoni fikk en omkamp; striden om Nobels fredspris i 1936. Den ble en av de store moralske og politiske debattene i Norge i midten av 30-årene, først og fremst fordi den norske nobel-komite våget å gi prisen til den fengslede tyske dissidenten Carl von Ozzietzky. Men forhistorien inneholdt mer enn dette slaget i ansiktet på det tyske regimet. En av de andre kandidatene til prisen var nemlig OLs grunnlegger baron Pierre de Coubertin. Kampanjen for Coubertin ble understøttet av representanter for det tyske (nazi-) regimet, kort sagt som en takk for at han hadde trodd på og gått god for olympiske leker i det nazistiske Tyskland. Dette var altså en takk for sist, og en nominasjon som fikk oppmerksomhet, særlig i den borgerlige pressen.

På en måte tok fredsprisdebatten over rollen som den egentlige tysklandsdebatten, etter at det allmenne boikottspørsmålet før Lekene var avgjort på høyt politisk nivå. Utenriksminister i den nye Arbeiderpartiregjeringen fra 1935, Halvdan Koht, ville ikke ha noen boikott av Tyskland, verken i idretten eller andre steder. Coubertins kandidatur sørget for den olympiske linken, mens deltakelsen fra berømte kulturpersonligheter – den berømte nobelprisvinner Knud Hamsun mot den yngre opposenten Nordahl Grieg – sørget for den høye profilen.

Arkivet til det Norske Nobelinstitut gir et interessant bilde av kampanjen til støtte for Coubertin. Forslaget kom formelt sett fra IOC og ikke fra den tyske regjeringen. Nobelkomiteens strenge prosedyrer for hvem som kan foreslå kandidater – kun tidligere prisvinnere eller medlemmer av regjeringer og nasjonalforsamlinger – var ikke noe problem for en organisasjon som Den Internasjonale Olympiske Komité (IOC). Her satt det både lord, senatorer og ministre, samt prinser og grever. Om det var bevisst taktikk å velge IOC-veien til nominasjon eller den mer kompromitterende tyske regjeringsveien, kan en spekulere over. Ved å gå den noe mer tidkrevende veien om IOC kunne en framby en bredere samling signaturer; både en fransk marineminister og en engelsk lord, så vel som en italiensk finansminister, ungarske, polske og japanske senatorer stilte seg bak forslaget. Coubertin ble lansert som ”en av de

siste store humanister”, som lenge hadde fortjent en fredspris. Støttebrev strømmet inn til Nobelkomiteen, blant annet fra den Norske Olympiske Komité, som høflig prøvde å gjøre komiteen ”oppmerksom” på den ”begeistrede idealist” og hans ”opofrende og uegennyttige arbeid”.¹⁰

Coubertin kunne muligens hatt en bedre sjanse under andre omstendigheter. I 1936 arbeidet de politiske realiteter mot ham. De olympiske ”fredskjemperne” fulgte opp saken, ved å konstant forse Nobelkomiteen med beviser på Coubertins storhet. Tysk propaganda for Berlin-OL, omkranset med pene ord av Coubertin, samt hans beryktete uttalelser etter Lekene ble sendt til komiteen. I den sistnevnte hilser og hyller han det tyske folk og ”dets fører” for deres fremragende resultater og dyrking av den olympiske ånd under de olympiske leker.¹¹

Aftenposten og Tidens Tegn ga Coubertins kandidatur relativt mye oppmerksomhet. 31. januar kunne den siste melde: ”Coubertin får antagelig Nobels fredspris”. Aftenposten fulgte opp med intervjuer. Sportsmanden med den tidligere verdensrekordholderen i stavsprang og den kommende nazisten Charles Hoff som redaktør, støttet Coubertin som en sann representant for ”idretten”. NS-avisen Fritt Folk var enda mer kategorisk: ”Noen verdigere kandidat kan aldri finnes”.¹² Dagbladet var relativt uinteressert i Coubertin, og arbeiderpressen refererte heller fra resolusjoner i Den Røde Sportsinternasjonale (RSI) som vedtok at det ville være ”fullstendig latterlig” å gi fredsprisen for 1936 til Coubertin. Disse konsentrerte seg i stedet om Coubertins rival, Carl von Ossietzky.

Etter sommer-lekene i Berlin ser det ut som interessen for Coubertin var borte – trolig en indikasjon på hvor vinden blåste. Den svenske prins Carl som arbeidet for Røde Kors, var blitt et hett navn i borgerlige aviser. Men den norske diskusjonen dreidde seg mer og mer om Ossietzky, et kandidatur som ble omfavnet av hele den nazi-kritiske opposisjonen og var et direkte slag mot det tyske regimet. I Norge ble Coubertins kandidatur for tydelig assosiert med de tyske OL til å bli tatt alvorlig i slutfasen. I tillegg var det langt fram til at idrett som kulturelt fenomen ble tatt alvorlig. Den norske Nobelkomité syntes ikke at idrettens sosiale og politiske rolle var verdt å behandle. Som de fleste av de andre 46 foreslåtte slapp ikke Coubertin igjennom til komiteens finaleheat.

Avgjørelsen om å tildele prisen til Ossietzky var kontroversiell og krevde et visst mot. Det hører med til historien at utenriksminister Koht opprinnelig ville ha en mindre provoserende prisvinner; enten høykommissæren for flyktninger i London eller Nansen-kontoret i Geneve. De

Carl von Ozzietsky (1889-1938)

tyske OL-arrangørene og det tyske regimet ble likevel kraftig provosert. Det ble som kjent også litteraturprisvinneren Knud Hamsun, som blamerte seg ved å publisere et offentlig angrep på den heller forsvarsløse leirfangen Ozzietsky. "Europas stemme" fra åpningsseremonien, Sven Hedin, stemte i med å kalle tildelingen "en skandale".

OL forsvant raskt fra norske avisspalter. Journalister og skribenter fikk andre ting å tenke på. Men, for norske idrettsinteresserte som kom til Berlin med et relativt åpent sinn, ble OL bokstavelig talt en øyeåpner. Blåøyde nordmenn var ikke bare naive. Den uro og skepsis som i forkant var knyttet til det tyske regimet forsvant ikke. Idrettens funksjon kan noen ganger være å dekke over slike forhold. I 1936 ble det imidlertid en munnfull for mye.¹³

Noter

- 1 Arnd Krüger and William Murray (eds.): *The Nazi Olympics. Sport, Politics and Appeasement in the 1930s*. University of Illinois press, Urbana and Chicago 2003.
- 2 Se Jürgen Bellers: *Die Olympiade Berlin 1936 im Spiegel der ausländischen presse*. Münster 1986.
- 3 *Klassekampen* 18.12.2006.
- 4 *Aftenposten* 3.8.1936. *Tidens Tegn* 22.8.1936.
- 5 Jørgen Juve: *Alt om fotball*. Tanum, Oslo 1934.
- 6 *Tidens Tegn* 22.8.1936.
- 7 *Dagbladet* 18.8.1936.
- 8 Først publisert i *Veien frem*, september 1936. Senere i J. Havnevik (red.): *Lyrikkboken*. Oslo, Bokklubben 1977.
- 9 *Veien frem*, februar 1936.
- 10 Nobelinstituttets arkiver: Korrespondansejournal (23.september 1935-7.desember 1936). Nominasjonsjournal 1933-1935.
- 11 Kurzbericht des Deutschen Akademischen Austauschdienstes e.V., nos.15-16, august 25, 1936, s.219-220.
- 12 *Fritt Folk* 1.8.1936.
- 13 Matti Goksøy: "Norway: Neighborly Neutrality". I: Krüger and Murray (2003), s.190-191.